

על ספרות – באהבה

מאת איזה פרליס

מאיר שלו – בעיקר על אהבה. עם עובד, תשנ"ה / 1995.

בשנת 1994 היה מאיר שלו "סופר תושב" באוניברסיטה העברית בירושלים והרצה שם הרצאות אחדות על אספקטים שונים של ספרות. הרצאות (או בפי המחבר "שיחות") אלה כונסו עכשיו בספר בשם: "בעיקר על אהבה". השיחות הללו אינן מחקרים ספרותיים מקצועיים, שאינני מיומן בהם, אלא התרשמויות של קורא, ולפעמים של כותב. אכן רב ההבדל בין חוקר מקצוען וחובב ספרות, הקורא להנאתו. אמנם סביר להניח, שחוקר אינו אדיש או נייטרלי ביחס למושא מחקרו. אולם עליו להשתמש בכלים מדעיים ולהשאיר את אישיותו, ככל האפשר, מוסתרת מאחורי הקלעים. לעומת זאת חובב ספרות הוא צפור דרוז, הן בבחירת החומר והן בטיפולו בחומר זה והתרשמויותיו ממנו. לאמיתו של דבר, רשמים אלה שופכים אור לא רק על היצירה, אלא גם על אותו קורא, המתמכר להנאת הקריאה. כך מצטרפות השיחות על ספרות לאוטוביוגרפיה רוחנית: "אני מזכיר בשיחות שלנו ספרים שאני אוהב מאוד, שהם חלק מחיי ומעולמי". כשהקורא הוא גם סופר, השפעת הספרים האהובים מורגשת גם ביצירתו.

טיפוס של קורא, המתמכר להנאת הקריאה, ניכר כבר בילדות. אין זה סביר, שאדם, אשר בילדותו לא לקח ספר ליד, יגלה פתאום את קסמי הספרות בגיל מבוגר. ברם, הדור הצעיר, שמגיל אפס נחשף לטלוויזיה ומשחקי המחשב, לרוב מזניח את הקריאה, כשברשותו אמצעי תקשורת יותר קליטים. וודאי בכל עת יהיו "משוגעים" לספרות, אבל ספק אם מספרם היחסי יהיה רב. אצל מאיר שלו מורגש, שהוא קרא מגיל צעיר ועד היום מסוגל הוא להתרגש מספר ילדים החי בזכרונו. (במקביל הוא גם כותב לילדים). בדברי הקדמתו מוסיף המחבר רשימה קצרה של ספרים הנזכרים בשיחותיו.

רשימה זו ממחישה את ההבדל בין מחקר, מלווה בביבליוגרפיה למדנית ושאר פריטי "האפארטוס" המדעי – לבין שיחה חופשית בין המרצה ושומעיו, אותם הוא משתף בחוויותיו. לכאורה, לפנינו רשימה "מצחיקה", כאילו המחבר חמד לו לצון: ספר בראשית ו"לוליטה" של נבוקוב; עלילות גילגמש ו"מובי דיק" למלוויל; "מטמורפוזות" של אובידיוס ו"מגילת סן מיקלה" לאכסל מונטה. המחבר מודה, שאין לספרים אלה מכנה משותף, "פרט לכך שהם אהובים עלי מאוד". בהמשך מתברר ש"פאזל" מוזר זה מסתדר יפה מאוד; כאשר כל קטע מורכב במקומו הנכון, מתקבלת תמונה רבגונית ושלמה גם יחד. כנראה, אין זה מקרי, שהרשימה מורכבת מספרים לועזיים קלאסיים ומודרניים ונזכרות בה רק שתי יצירות מן הספרות העברית המודרנית: "עיר קסומה" ליהושע בר-יוסף ו"ביאטריצה" לנחום גוטמן. אולי ביבול העשורים האחרונים לא מצא מאיר שלו ספרים אהובים עליו, ואולי העדיף להתרחק משדה מוקשים. מי יודע?

שני מקורות יניקה עיקריים של שלו הם התנ"ך ומורשת יוון ורומא. אלה הם השורשים של תרבות המערב, אבל ספק אם הם קרובים ללבו של כל משכיל ואוהב ספר בן תקופתנו. בבתי הספר הישראליים אין מלמדים יוונית ולטינית, והמפגש ההיסטורי בינינו ובין היוונים והרומאים, היה מפגש אומלל של מלחמות וחורבן. והתנ"ך? לכאורה, מה יותר קרוב ללב ילידי הארץ, הלומדים מכיתה ב' את סיפורי התורה? אולם, התנ"ך ושאר לימודי היהדות, אינם אהובים על תלמידי בתי-ספר חילוניים. חסרים גם מורים ויש הצעה להביא מורים דתיים לבתי ספר חילוניים – מה שעלול להשניא את מקצועות היהדות במקום לחבנם. באורח פלא מאיר שלו, יליד הארץ ו"תוצר" החינוך הישראלי, לא לקח בניכור זה. הוא אוהב את התנ"ך וגם את המיתולוגיה היוונית והקורא חש, שאין זו העמדת-פנים, אלא אהבה אמיתית. אמנם זו אהבה ביקורתית, פקוחת-עיניים, שבעיני יהודי דתי נראית ככפירה בעיקר. מה שגם שכמידת אהבתו

של שלו לתנ"ך, כן מידת שנאתו לממסד הדתי והשלכותיו הפוליטיות. והרי כמה דוגמאות של "ביקורת המקרא", נוסח שלו. הוא מזכיר פרקים שלמים, "משעממים להפליא", המתארים את כלי המקדש. "בשחזורם של כלי המקדש מתעניינים רק כמה רפי-דעת, שרוצים להקים לנו את הבית השלישי". דוגמא אחרת היא ביקורת על סופר ספר איוב. "התשובה שהוא שם בפי אלוהים היא תשובה עלובה... היא אינה רלוונטית לסבלו של איוב. איוב המסכן לא יודע, מה שיודע הקורא: "שסבלו ואסונותיו לא נגרמו מתוך כוונות שמימיות עמוקות, אלא בגלל התערבות טיפשית ואכזרית שייחס הסופר לאלוהים ולשטן". ודוגמא אחרונה, הנוגעת לקבורת רחל אמנו. "אני שמח שאינה קבורה במערה הנוראה הזאת, בשכנות לשרה המרשעת ולרבקה הרמאית ומתחת למתפללים הקנאים המתגודדים ונצים שם". ביקורת זו, על אף כל "חוצפתה", מוכיחה דווקא עד כמה התנ"ך רלוונטי למאיר שלו גם במאבקו על דעותיו הפוליטיות.

הנושאים, שעליהם מדובר בשיחות, הם אותם נושאים גדולים ונצחיים, שבהם עוסקת הספרות מימי בראשית ועד ימינו: "האהבה והגורל, הטבע והנוף, היופי והזכרון". מכל אלה מדובר "בעיקר על אהבה" – בכפל משמעות: (א) משום שזהו הנושא הדומיננטי בספרות. (ב) משום שהמרצה מפגין בהרצאותיו לא רק בקיאות ודקות האבחנה, אלא בעיקר את אהבתו לספרים, הקרובים ביותר לעולמו הפנימי. מושא אחר של אהבתו הוא הטבע והנוף. הוא פותח באזכור שנות ילדותו הראשונות בנהלל, משם עברה משפחתו לירושלים. (ברומן: "כימים אחדים", מתואר המושב על נופיו ואנשיו). ברם, גם הטבע והנוף, שהם לכאורה, נושא "צמחוני" (תרתי משמע), נייטרלי, לא שנוי במחלוקת, מזמן הזדמנות להבעת דעות פוליטיות, בהומור אירוני, האופייני למחברנו. כך למשל יתוש האנופלס. יתוש זה, "שהעביר את חיידקי הקדחת והדביק בהם את החלוצים, לא היה חרק, אלא מחבל. אחד מאויבי הציונות והיישוב היהודי". ושוב

עלינו להבין, שזהו לגלוג מתוך אהבה. התני"ך והמיתולוגיה היוונית, עם כל השוני שביניהם, הם מכרה בלתי-נדלה של ארכיטיפים. כך יעקב ורחל וכך אודיסאוס ופנלופה – סיפורי אהבה, נאמנות, סבלנות והתמדה של שנים ארוכות. אודיסאוס ויעקב הם גם המחשה לנושא של מסע, עליו מדובר באחת השיחות. שלו מבחין בין מסע המשיכה ומסע הדחייה. אודיסאוס נדד לקראת הבית והאשה, המחכה לו שם ואילו יעקב ברח מעשיו, בלי לדעת שבסוף מסעו מחכה לו רחל. ויש עוד מסע, שהוא תכלית עצמו, כמו מסעו של ישמעאל ב"מובי דיק", או של גוסטאב אשנבאך ב"מונת בוונציה" לתומס מאן. ה"קפיצות" האלה מן התקופה העתיקה למודרנית, בבחינת "אין מוקדם ומאוחר בתורה", מבליטות את האנאלוגיות, שלרוב אין שמים לב אליהן ומוסיפות חן להרצאת הדברים. שלו משתמש ביצירות מודרניות מסויימות כהשלמה והרחבה של הטקסטים העתיקים. הטטראלוגיה "יוסף ואחיו" לתומס מאן משמשת מעין פרשנות לסיפור המקראי, ואילו "גיזת הזהבים" לרוברט גרייבס היא השלמה למיתולוגיה היוונית.

בחיבה מיוחדת מתייחס שלו לדמויות נשים בספרות בכלל וזו הקדמונית בפרט. פרק שלם מוקדש לנימפות יווניות, בנות לוויה של האלה ארטמיס (דיאנה), אלת הציד והטבע. הנימפות הן פרסוניפיקציה של נשים בלתי-מושגות, שלכידתן על ידי גבר מהווה את הסכנה שבמילוי

התשוקה. "לא רק נימפות מאבדות כך את קסמן. לפעמים מתחלל הדבר גם בנשים אמיתיות, שקסמן נמחה ברגע שהן מושגות". נימפות שנלכדו ואפילו על ידי אלים, משלמות את המחיר: הופכות לעץ, לחליל, לקבוצת כוכבים בשמים וכיוצא באלה. שלו מחפש בספרות המודרנית את האשה הדומה לנימפה ואף מוצא אותה. כזאת היא לוליטה של נבוקוב, שהמחבר עצמו מכנה אותה Nymphet ובתרגום עברי "נימפונת" או "נימפית". לוליטה, אשה-ילדה מתה אחרי לידה "כמו במקרה של קאליסטו, שהרתה לזאוס". לוליטה אינה הנימפה המודרנית היחידה. למרבה ההפתעה שלו מוצא אשה "נימפית" בדמות חייה-נחמה ב"עיר קסומה" של יהושע בר-יוסף. הקהילה החרדית של צפת (הלוא היא "עיר קסומה") היא המקום האחרון, שבו דמות כזאת יכולה להימצא, אבל שלו עומד על דעתו. הוא אף מודה, שבעצמו השתדל לצייר דמות נימפה ביצירתו – אסתר, אמו של המספר ב"רומן רוסי". הטיפוס הנימפי מצוי גם בין נערים יפים, כמו יוסף הצעיר, שעורר את אהבתה של אשת פוטיפר וטאדזו, הנער הפולני שבו התאהב גוסטאב אשנבאך (מוות בוונציה). שלו מכנה אותם "שני הלוליטים ממין זכר של תומאס מאן", המעוררים כמיהה ומהלכים קסם על רואיהם.

היופי אף הוא נושא ספרותי גדול, שכן הוא אחד הכוחות המניעים את נפש האדם ועל כן הוא טעון סכנה. שלו דוחה

את קביעתו של מחבר "משלי": "שקר החן והבל היופי" ומחבר רשימה של נשים יפות בתני"ך: סוד היופי הוא בצירוף של תווים ביחד עם קרינה של תכונות הנפש. עוצמת השפעתו של היופי על רואיו גורמת לכך, שבספרות "אם יש אשה יפה בפרקים הראשונים של הספר, צפויים לנו אסונות בפרקיו הבאים". במקרים קיצוניים היופי מוליך אל המוות.

תקצר היריעה מלפרט את כל הנושאים ובעיקר את כל הדוגמאות הספרותיות, הממחישות אותם. בסיכום שוב מסתמך שלו על הפסוק הראשון הפותח את "יוסף ואחיו": "עמוקה היא באר העבר" במיתולוגיה היוונית אלת הזיכרון, היא אם כל המוזות. מכאן מוציא שלו את מסקנותיו: "היצירה נולדת מן הזכרון, אין יצירה אמנותית בלי זכרון, לא די בשעשועים של השראה. עבודת הפרך של הזכירה וההיזכרות... חשובה יותר ממעופה הקליל, המקסים של המוזזה..."

על אף הסתייגותו של שלו מכל יומרה מדעית, סידרת הרצאותיו היא "ארוחה" רוחנית עשירה ורבת טעמים. השילוב בין התני"ך והמיתולוגיה היוונית, שלכאורה הם שני הפכים, מרחיב את האופקים של הקורא ה"רגיל", בהבליטו את הנושאים האוניברסליים בעולמנו האנושי. אותו קורא, שהוא "סתם" צרכן ספרות, יכול ללמוד הרבה מן ה"שיחות", תוך הנאה ועניין – הישג מרשים ב"מאזן" הישגיו של מאיר שלו.